

Олександр Добржанський

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА БУКОВИНІ В ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.:
ДИНАМІКА, ПЕРІОДИЗАЦІЯ, РЕГІОНАЛЬНА
СПЕЦИФІКА

Національний рух українців Буковини – самобутнє і цікаве явище суспільного життя Австро-Угорщини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Невелика етнічна група, яка на час приєднання краю до Австрії мала самоназву *русини*, перебуваючи в особливих умовах окремої коронної землі Австрії (Австро-Угорщини), не просто зуміла відстояти свою самобутність, але й досягла чималих успіхів в організації та поступальному розвитку національного руху. За декілька десятиліть було створено розгалужену мережу культурно-освітніх, політичних, молодіжних, спортивних товариств, забезпечено формування закладів освіти рідною мовою, організовано видання книг та періодики, розширено національне представництво в органах влади різних рівнів. Але найголовніше полягало в тому, що в цей час остаточно утвердилася ідея єдності й тотожності місцевих русинів (українців) з українцями Галичини, Закарпаття, Наддніпрянщини, національні ідеї одержали схвалення і підтримку широких верств інтелігенції та селян, перетворилися для них у головну ідеологію.

Хоча за останні роки зроблено вже чимало в дослідженні цієї проблеми,¹ досі низка питань потребує подальшого поглибленого вивчення. Нагадаємо, що Буковина в 1849 р. стала окремим коронним краєм Австрії (Австро-Угорщини) зі статусом герцогства. Буковиною управляв президент, який разом із крайовим правлінням уособлював політичну владу, а також вона мала місцевий сейм як представницький орган влади.

¹ Добржанський, О., *Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.*, Чернівці 1999; *Буковина. Історичний нарис*, Чернівці 1998; Старик, В., *Між націоналізмом і толерантністю*, Чернівці 2009; *Історія і сучасність*, Чернівці 2009, та ін.

Особливістю Буковини була її багатонаціональність. Перший перепис, під час якого обліковували національний склад населення краю (щоправда, неофіційно), було проведено 1846 р. Уперше матеріали цього перепису опубліковано у книзі міністра-секретаря адміністративної статистики Австрії Йосифа Гайна *Статистичний довідник Австрійської імперії*, яка вийшла у двох томах у 1852-1853 рр.² У довіднику зазначалося, що 1846 р. на Буковині проживала 371131 особа; з цієї кількості 180417 (48,61 %) осіб мали русинську (українську) розмовну мову і 140626 (37,89 %) – румунську. Тобто, українців зафіксовано на 39791 (10,72 %) більше.³ Крім того, на Буковині проживало 25000 німців (6,7 %), 11581 (3,1 %) євреїв, 5446 (1,5 %) угорців, 4 тис. поляків (1 %), 2224 вірменів (0,6 %), 1837 словаків (0,5 %).⁴

З 1880 р. облік етнічного складу вже вели офіційно за розмовною мовою. Згідно з цими переписами, 1890 р. українців налічували 268367 (41,37 %) осіб, румунів – 208301 (32,42 %), євреїв – 82717 (12,8 %), німців – 59784 (9,25 %), поляків – 23604 (3,67 %).⁵ Останній перед Першою світовою війною перепис 1910 р. зафіксував такі дані: українців – 305101 особа, що становило 38,38 % усього населення. Румунів налічували 273254 (34,38 %) особи, євреїв – 102919 (12,86 %), німців – 64932 (8,12 %), поляків – 36210 (4,56 %), чехів – 1005, словенців – 70, італійців – 36, угорців – 10391.⁶

Нескладно зауважити, що за другу половину XIX – початок XX ст. найбільш стрімко зростала кількість поляків, євреїв і німців. Українці залишалися найбільш чисельною етнічною групою, але за впливом на соціально-економічні й суспільні процеси вони тривалий час значно поступалися румунам, німцям, євреям, полякам. Загалом, жодна з великих етнічних груп на Буковині не посідала домінуючого становища. Таке співвідношення етнонаціональних сил істотно впливало на розвиток українського національного руху та суспільно-політичні процеси. На Буковині склалися, порівняно з Галичиною, кращі можливості для реалізації демократичних норм австрійської конституції. Тут не було такого гострого протистояння, як між поляками й українцями в сусідній коронній землі. Політичну боротьбу вело 5 великих етнічних угруповань – українці, румуни, німці, євреї, поляки, які, у свою чергу, ділилися на дрібніші партійні утворення. Це давало змогу проводити політику компромісів, вишукувати союзників і поборювати в такий спосіб противників, вимагати у крайових властей поступок тощо.

² Hain, J., *Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaats*, Wien 1852-1853, Bd. 1-2.

³ Там само, 207, 211, 240.

⁴ Там само.

⁵ *Special Orts-Repertorium der Bukowina*, Wien 1894, 42.

⁶ *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina*, Czernowitz 1913, heft XVII, 56-95.

На розгортання національного руху істотний вплив чинила соціальна структура українського населення Буковини. Вона була типовою для західноукраїнських земель другої половини XIX – початку XX ст. Домінувало селянство, високим був відсоток неписьменних. Серед українців майже не було великих землевласників, родовитої шляхти. Порівняно малу частину становили жителі міст, купці, промисловці, ремісничі майстри, ті, кого в Західній Європі називали *бюргерами*. Українська інтелігенція формувалася завдяки вчителям, священникам, службовцям, студентам. Саме ці групи стали ініціаторами та найбільш активними пропагандистами національного руху. Проте, на відміну від сусідньої Галичини, роль священників була набагато меншою. Це обумовлювалося засиллям румунського елемента в управління православною церквою, низькою національною свідомістю значної частини священників. У цілому, потрібні були чималі зусилля, щоби зрушити традиційно консервативне і немобільне селянство до боротьби за національні права. З цим завданням лідери національного руху українців Буковини впоралися, домігшись помітних успіхів у національному усвідомленні селянства.

Певні суперечки зберігаються щодо часу зародження організованого руху українців Буковини. Деякі дослідники намагаються довести, що вже з 1848-1849 рр. можна говорити про організований український національний рух.⁷ Важливим доказом цього вважають прагнення українських селян не допустити відділення Буковини від Галичини, всупереч вимогам румунських бояр. Також повстання під проводом Л. Кобилиці називають виявом організованого руху українців. За уважного вивчення обидва ці твердження не витримують критики. Українські селяни справді домагалися, щоби Буковину залишити у складі Галичини, надсилали петиції і прохання з цього приводу. Але робили вони це, керуючись передусім економічними мотивами, маючи побоювання, що в разі відділення Буковини значно погіршиться їхнє економічне становище внаслідок необхідності утримувати місцевий апарат управління та платити додаткові місцеві податки. Далі окремих петицій цей рух не пішов. Отже, це був стихійний порив, який дуже швидко припинився саме через неорганізованість і низьку свідомість селян. Показово, що в 1860 р., коли на декілька місяців Буковину знову приєднали до Галичини, українці разом з румунами та іншими етнічними групами протестували проти цього, надсилаючи звернення про відокремлення Буковини. Щодо руху селян гірської частини Буковини під проводом Л. Кобилиці, то він мав винятково соціально-економічний характер. Немає жодних свідчень, що селяни висували національні вимоги, прагнули поліпшення саме

⁷ Жуковський, А., *Етапи розвитку українського націоналізму на Буковині*, Матеріали Третьої Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету, Чернівці 1995, 25.

їхнього національного становища.⁸ Таким чином, навіть за великого бажання, ми не можемо трактувати виступи українських селян 1848-1849 рр. як національний рух, тим паче організований.

Ще дві версії зародження українського національного руху на Буковині стосуються 60-х років XIX ст. Зокрема, деякі дослідники вважають, що організований український національний рух на Буковині зародився тільки з 1869 р., коли утворилося перше українське національно-культурне товариство *Руська бесіда*.⁹ На нашу думку, національний рух українців Буковини зародився дещо раніше, на рубежі 50-60-х років XIX ст., коли з'явилися такі постаті, як Юрій Федькович і Сидір Воробкевич. Здавалося б, що вони не були активними суспільними діячами, проте їхні твори, написані розмовною українською мовою, відразу стали переконливим доказом того, що українська мова – це окрема слов'янська мова, а український народ – не відгалуження поляків чи росіян, а один із самобутніх східнослов'янських народів, який має право на самостійний національний розвиток. Крім того, саме з цього часу українці почали висувати конкретні вимоги щодо покращення свого національного становища в церкві, освіті, державних та судових установах тощо. Цей процес уже не переривався до розпаду Австро-Угорщини.

У своєму розвитку національний рух українців Буковини зазначеного періоду, на нашу думку, мав чотири періоди, які, в цілому, узгоджуються з теоретичними положеннями про етапи розвитку національних рухів «малих» або «недержавних» народів Центральної Європи в XIX – на початку XX ст.

Перший період – зародження та початкові кроки національного руху (кінець 50-х – друга половина 60-х рр. XIX ст.). Національний рух українців Буковини зародився в умовах переходу Австрійської імперії від неоабсолютизму до конституційної форми правління. Започаткували його, як уже згадувалося, видатні письменники Юрій Федькович, Сидір та Григорій Воробкевичі, які своєю творчістю справили вирішальний вплив на визначення пріоритетних орієнтирів руху. У цей час зростає кількість українських шкіл і, відповідно, кількість учителів у них. Завдяки виваженій церковній політиці тодішнього буковинського єпископа Євгена Гакмана в українські єпархії направляли українських священиків. Збільшилась їх чисельність і в Чернівцях. З 1866 р. в Чернівцях навколо українського священика, кафедрального проповідника В. Продана гуртувалися як представники духовенства, так і світська інтелігенція. Вони не раз обговорювали суспільне становище українців краю та можливості його покращення. Хоча якихось офіційних звернень українські священики в той час ще не робили, але сам факт таких зібрань є досить красномовним.

⁸ Шевченко, Ф., *Лук'ян Кобилиця*, Київ 1958.

⁹ Квітковський, Д. – Бриндзан, Т. – Жуковський, А., *Буковина. Її минуле і сучасне*, Париж – Філадельфія – Детройт 1956.

У 60-ті роки XIX ст. розпочав роботу Буковинський сейм. Перші вибори відбулися у березні 1861 р. У трьох сільських виборчих округах українські селяни обрали своїх депутатів, продовжуючи традиції 1848 р. Депутатами від селян стали Георгій Турецький, Іван Карча та Олекса Фошка (Олексюк), який у 1848-1849 рр. був одним із найактивніших сподвижників Л. Кобилиці. Маршалком сейму було призначено єпископа Є. Гакмана.¹⁰ Засідання сейму започатковано 6 квітня 1861 р. У перші роки депутати займалися розроблянням та запровадженням громадського закону, впорядкуванням ґрунтових (поземельних) книг, службового статуту тощо. Національних проблем не порушували. Однак раніше чи пізніше про них мусили заговорити. Уже 1863 р. депутат Олекса Фошка звернувся до ландтагу з проханням, щоб засідання сейму проводили не тільки німецькою, але українською і румунською мовами або ж забезпечували переклад.¹¹ За рік, 12 березня 1864 р., за пропозицією румунського депутата Г. Іліуца на ім'я президента краю було внесено інтерпеляцію, в якій, зокрема, йшлося про таке: «Ми дозволяємо собі про те запитання: Чи має високий уряд волю розпорядитися, щоб урядники, які не знають крайових мов, а працюють у краї, вивчили за певний, заздалегідь визначений термін крайові мови, і щоб не призначався урядником той, хто не володіє досконало крайовими мовами». Підписали її всі три українські депутати, румуни Г. Іліуц, Л. Ісеческул, Т. Бендела, Г. Флондор, А. Попович, Я. Петрович, німці Й. Фехнер, В. Альт, поляки А. Яворський, В. Янович. У відповіді крайовий президент граф Амадей визнав слухність поданої інтерпеляції, але послався на технічні труднощі впровадження такої вимоги у життя.¹² Ця інтерпеляція започаткувала тривалу боротьбу за рівноправність крайових мов – української, німецької і румунської. На жаль, протягом усього першого періоду роботи Буковинського сейму українські депутати більше не виявляли активності у національних справах. Вони були слабо підготовлені (правильніше – зовсім не підготовлені) до роботи в сеймі.

Чергові вибори 1867 р. проходили значно активніше, ніж попередні. Намітилося суперництво між українськими і румунськими кандидатами. Селяни демонстративно прагнули обирати не представників староств та адміністративних установ, а простих селян. Дещо запізно, всього за декілька днів до виборів, у середовищі нечисленної української інтелігенції виникла думка висунути кандидатом у депутати кафедрального проповідника В. Продана. Однак брак часу не дав можливості реалізувати цю ідею. У сільських виборчих округах –

¹⁰ *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtags für die zweite Session. 1863, Czernowitz 1863, 1* (Landtagsabgeordnete).

¹¹ Там само, 542.

¹² *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtags für die dritte Session. 1864, Czernowitz 1864, 368; Слово, 24 березня (1864).*

Чернівецькому, Садгірському, Заставнівському, Станівецькому було обрано селян-українців. У Кіцмані депутатом став сільський староста Й. Прокопович. Таким чином, 1867 р. обрано на 2-х повітових старост менше, ніж 1861 р. У виборах 1867 р. кандидував Ю. Федькович, але спроба була невдалою. Значною мірою такий результат обумовлювався агітацією проти поета представників місцевої влади. Та й селяни в той час ще з підозрою ставилися до української інтелігенції, вбачаючи в ній панів. Не виявив належної активності й сам Ю. Федькович. Загалом, діяльність перших українських депутатів у буковинському сеймі була не зовсім вдалою. Причиною цього була низька кваліфікація самих українських депутатів, які, як зазначено вище, не були підготовлені до парламентської діяльності, а також низька національна свідомість селян та їхніх сеймових представників.

Чимале значення для розгортання українського руху мав ідейний вплив Наддніпрянської України та сусідньої Галичини. На Буковину проникали твори Т. Шевченка, П. Куліша, М. Вовчка, І. Котляревського та ін., які ставали наочним доказом справжньої української літератури. Рубіж 50-60-х років XIX ст. позначився появою на Наддніпрянщині громадівського руху на чолі з В. Антоновичем, який на перше місце вивів національне усвідомлення народу шляхом розвитку української культури. Про діяльність наддніпрянських громадівців було відомо передовим людям Буковини.

Отже, так само, як у Наддніпрянській Україні та Галичині, український національний рух на Буковині започатковано у формі національного відродження, яке на першому етапі мало культурно-етнографічний (академічний) характер. Однак у зв'язку з тим, що українці Буковини розпочали національний рух значно пізніше, ніж в інших землях України, перший етап вони пройшли досить швидко. Цьому сприяв, як уже зазначалося, ідейний вплив Галичини та Наддніпрянської України.

Від кінця 60-х років XIX ст. на Буковині починається **другий період** українського національного руху. Зароджуються українські культурно-просвітні, політичні та молодіжні товариства, робляться перші спроби залучити до національного руху селян. Чимале значення для розвитку українського національного руху мала діяльність уже згадуваної групи української інтелігенції, духовної і світської, на чолі з В. Проданом. Саме представники інтелігенції 1869 р. стали ініціаторами заснування першого українського товариства в краї – *Руська Бесіда*. Тепер з'явився осередок, навколо якого групувалися патріотично налаштовані учителі, священики, службовці, а пізніше й селяни.

У перший рік існування *Руської Бесіди* вдалося визначитися з приміщенням, декілька разів засідав виділ, вирішуючи поточні справи. Великим успіхом стало скликання других загальних зборів товариства в грудні 1869 р. Вони увійшли в історію завдяки одній з найкращих промов того часу, яку виголосив Сидір Мартинович. Доповідач торкнувся взаємин із румунами на Буковині і викрив

ті огидні прийоми, які використовували противники українства для того, щоб не допустити зростання національної свідомості місцевого населення. Ця промова неодноразово передруковувалася і стала своєрідним маніфестом українців краю, їхніх прав як автохтонного народу Буковини.

Найбільшу активність *Руська Бесіда* виявляла в галузі культури, намагаючись послідовно захищати права українців. Товариство регулярно зверталось з різними запитами, зверненнями, проханнями, протестами, пропозиціями. Досить назвати протест на рішення Буковинського сейму про ведення протоколів румунською та німецькою мовами (1869 р.), інтерпеляцію, щоби богослов'я в початкових і середніх школах викладали тільки рідною мовою (21 березня 1870 р.), звернення про запровадження іспитів з богослов'я українською мовою (4 січня 1871 р.), вимогу, щоби місце вчителя в Кіцмані зайняла людина, яка володіє українською мовою (3 жовтня 1873 р.), запит про заснування кафедри української мови та літератури в майбутньому Чернівецькому університеті й викладання українською мовою у духовній семінарії (24 лютого 1875 р.) тощо.¹³ Всього за перше десятиліття існування *Руської Бесіди* було подано 9 письмових звернень і 5 прохань до різних установ краю та імперії.¹⁴ Такі звернення на той час доволі часто практикували не тільки українські, але й інші товариства. Не всі з них дали позитивний результат, але ці заяви переконували владні структури, що українці не збираються відмовчуватися і за найменших можливостей будуть відстоювати свої конституційні права.

Слідом за *Руською Бесідою* виникли політичне товариство *Руська Рада*, студентські й молодіжні об'єднання *Согласіє*, *Братній союз*, *Союз*, культурно-просвітні товариства *Міська читальня*, *Народний дім* та інші. Характерною особливістю перших товариств була ідейна невизначеність, організаційна аморфність, слабкий зв'язок із народними масами. Але вже тоді було досягнуто перших успіхів в українізації освіти, зроблено спроби впливати на перебіг політичних подій. Поступово викристалізувалося два підходи до вирішення національних проблем: народовський і москвофільський. Обидві течії формувалися під значним ідейним впливом Галичини. Перша з них уособлювала національний напрям в українському русі, твердо захищала українське населення від асиміляції, домагалася розвитку українських шкіл, преси і видавничої справи, культурних установ. Москвофіли багато в чому повторювали методи діяльності народовців, боролися проти онімечення та румунізації українського населення, але в головному вони перебували на хибних позиціях, проповідуючи антинаціональну ідею про «єдиний русский народ». Разом з тим, було б неправильно

¹³ Смаль-Стоцький, С., *Буковинська Русь*, Чернівці 1897, 269-273.

¹⁴ Дмитрів, Є., *Люстрована історія просвітнього товариства "Руська Бесіда" в Чернівцях (1869-1909)*, Чернівці 1909, 73-74.

тракувати москвофілів як якихось зрадників, як це роблять деякі публіцисти. Москвофільство було одним із напрямів пошуку української самоідентичності.

Другий період національного руху українців Буковини поєднував у собі елементи культурно-етнографічного (академічного) і культурно-просвітницького (пропагандистського) етапів національного відродження.

Від середини 80-х років XIX ст. в українських товариствах відбулося розмежування народовців і москвофілів, що означало початок **третього періоду** в розвитку національного руху. Для багатьох суспільних діячів цей процес був болісним і складним, але врешті-решт він привів до створення окремих народовських і москвофільських товариств. Це сприяло посиленню процесів структурування в українській громаді, розширенню роботи серед народних мас.

Найбільш гостро процес розмежування відбувався в товаристві *Руська Бесіда*. Тут до керівництва прийшли представники нового покоління українських діячів, такі як І. Тимінський, О. Попович, Є. Пігуляк, С. Смаль-Стоцький. Представники старшого покоління діячів москвофільської орієнтації І. Браник, С. Білінкевич, М. Огоновський, А. Шанковський, О. Калужняцький були змушені покинути *Руську Бесіду*. Незабаром москвофіли створили свої окремі товариства: студентське *Буковина*, політичне *Народная рада*, жіноче *Общество русских женщин на Буковине* та ін. Народовці взяли під контроль усі старі товариства *Руська бесіда*, *Руська рада*, *Народний дім*, *Союз*, а також створили низку нових – *Руська школа*, *Січ* тощо. Для залучення до національного руху селянства центр ваги в діяльності українських товариств було перенесено на село, де започатковано масовий рух зі створення читалень, позичкових кас, громадських крамниць, пізніше *Січей* тощо. Хоча чимало з названих товариств створювали формально, у цілому від 90-х років XIX ст. було досягнуто певних успіхів у розширенні соціальної бази національного руху, залученні до нього народних мас.

У 90-х рр. XIX ст. українство краю виходить на арену активної політичної боротьби. Депутатами Буковинського сейму та австрійського парламенту стали люди, які мали необхідну кваліфікацію, щоб захищати національні права українців. Це С. Смаль-Стоцький, Є. Пігуляк, І. Тимінський, В. Волян, М. Василько. В австрійському парламенті та Буковинському сеймі вони регулярно порушували питання про фінансування українських шкіл, про використання української мови в державних установах, про надання допомоги українським товариствам, про розвиток української преси та книговидання тощо. Завдяки їхнім зусиллям українське питання почали офіційно обговорювати на різних рівнях, воно стало важливим складником суспільно-політичного життя.

Разом з тим, посилилася боротьба між народовцями і москвофілами. Останні, створивши свої окремі товариства, остаточно зайняли проросійську орієнтацію, почали активно співпрацювати з панславістськими, чорносотенними організаціями імперії Романових. Якщо спочатку москвофільство було пошуком етнічної самоідентифікації, то тепер воно перетворилося на агресивну політичну

тецію, яка не хотіла мати жодних контактів із народовцями і всіляко побоювала їх.

Певним успіхом у політичній діяльності українців стало заснування 1903 р. міжнаціонального депутатського об'єднання *Вільнодумний союз*. До нього ввійшли, крім українських депутатів сейму на чолі з М. Васильком та С. Смаль-Стоцьким, прихильники румунського демократа А. Ончула та однопумці лідера євреїв Б. Штраухера. *Вільнодумний союз* висунув і обґрунтував широку програму соціально-економічних перетворень у краї. Зокрема, проект реорганізації Буковинського сейму та виборчого закону до нього, заснування селянського банку, підвищення платні учителям, скасування архаїчних за формою зборів на впорядкування доріг, пропінаційний закон тощо. 1904 р. вільнодумці здобули переконливу перемогу на виборах. До них приєдналися всі німецькі та єврейські депутати. Створивши *Вільнодумний союз*, демократичні сили завдали відчутного удару місцевим великим землевласникам, ліквідували їхнє засилля у представницьких органах влади, започаткували підготовку політичних та соціально-економічних реформ. Упродовж осінніх місяців 1904 р. вільнодумці, маючи тверду більшість у сеймі, ухвалили розроблені ними законопроекти. Однак подальша доля цих документів залежала від затвердження їх імператором. Цей процес розтягнувся на декілька років і завершився вже після розпаду *Вільнодумного союзу* в 1905 р. Загалом, поява *Вільнодумного союзу* засвідчила можливість вирішення складних крайових проблем політичними методами, активної співпраці представників різних етнічних груп.

На зламі XIX–XX ст. в українському національному русі краю відбулися важливі ідейні зрушення. З'явилася нова генерація суспільних діячів, яких не задовольняла боротьба за обмежені національно-культурні та політичні поступки. Слідом за молоддю Галичини та Наддніпрянщини вони підхопили гасло боротьби за незалежну Українську державу. Найяскравіше це виявилось, хоча й у короткочасній, але дуже плідній діяльності чернівецького товариства *Молода Україна* в 1901-1903 рр. Завдяки йому у свідомості широких мас та практиці суспільної роботи почало утверджуватися поняття «українець», «український», поглиблюватися усвідомлення єдності всіх українських земель та необхідності боротьби за незалежну Українську державу як віддалену перспективу усього українського національного руху.

Отже, третій період українського руху на Буковині став часом переходу від культурно-просвітницького (пропагандистського) до політичного етапу розвитку національного відродження.

Останнім, **четвертим періодом** в історії українського національного руху на Буковині другої половини XIX – початку XX ст. стало десятиліття перед Першою світовою війною. У цей час національний рух перетворився у яскраво виражений політичний рух. Українці краю вели активну боротьбу, відстоюючи

національні інтереси у різних сферах життя. Утворилися окремі українські політичні партії.

Першою українською партією краю стала *Національна рада русинів на Буковині*, заснована 12 листопада 1905 р. Вона об'єднала різні групи народовців і претендувала стати головним представником національних інтересів українців. У програмі партії виділено 4 головні напрями: у справах національних, державно-політичних, економічних і культурних, які охоплювали широкий спектр проблем, що стояли перед українцями краю. Перший із них мав завдання підтримувати і зміцнювати національну силу, єдність і самостійність українського народу. Для цього вимагали забезпечити вільне вживання української мови в діловодстві, школах, церквах, дальший розвиток національних за характером товариств, економічних закладів, інших організацій. Було наголошено, що такі ж права визнаються за іншими народами, які проживають на Буковині. У державно-політичних справах на перше місце висували вимоги введення загального, рівного і таємного виборчого права, скасування курій під час виборів до Буковинського сейму та інших представницьких органів влади, розширення демократичних свобод, посилення відповідальності урядовців за свої дії перед громадянами. Найбільше місця займали економічні проблеми. У цьому аспекті було висунуто завдання розвивати спілковий рух, розширювати різними доступними способами селянське землеволодіння та підвищувати культуру землеробства, ввести загальний прогресивний податок і скасувати інші прями й непрямі податки; було вказано на необхідність створення безкоштовних бюро з працевлаштування, охорони прав тих, що працюють, заснування агрономічних та промислових шкіл, скорочення терміну військової служби. У галузі культури передбачалося домагатися безкоштовного навчання в усіх закладах та розширення мережі шкіл з українською мовою викладання.¹⁵

Національна Рада русинів на Буковині досить успішно розвивалася впродовж 1905-1906 рр. У 1907 р. вона здобула повну перемогу на виборах до австрійського парламенту, виборовши усі п'ять місць, які були передбачені для українців краю. Однак уже в 1908 р. *Національна рада русинів на Буковині* припинила існування. Замість неї народовці створили *Поступову партію*, пізніше *Селянську партію Руска рада*. Перед першою світовою війною вони об'єднувалися навколо двох партій: Національно-демократичної та Народної. Лідером першої був М. Василько, а другої – С. Смаль-Стоцький. В ідейному плані обидві партії майже нічим не відрізнялися. Йшлося тільки про особистий конфлікт між обома лідерами.

Серед українських партій Буковини певне значення мали також Радикальна та Соціал-демократична партії, які різко критикували народовців та вимагали

¹⁵ *Руска Рада. Народна газета*, Чернівці, 18 листопада (1905).

більше уваги приділяти соціально-економічним проблемам. Радикали видавали газети *Народна справа* та *Громадянин* і головну ставку робили на згуртування селянських мас. Їхнім лідером був чернівецький адвокат Т. Галіп. Соціал-демократи дотримувалися марксистської ідеології. Вони намагалися поєднати гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» з національними вимогами українців. Найбільші надії вони покладали на робітників і всіх, хто працював за наймом. Їхнім лідером на Буковині був О. Безпалко, а друкованим органом – газета *Борба*.

Загалом, за своєю структурою, програмними документами українські партії Буковини значною мірою дублювали політичні партії Галичини. Але було чимало й відмінностей у конкретних формах політичної діяльності, підходах до вирішення місцевих проблем, взаєминах з крайовою владою та політичними організаціями інших народів. Напередодні Першої світової війни українці Буковини так і не зуміли створити міцної партії центристської орієнтації на зразок Національно-демократичної партії Галичини. Колишній народовський табір розколовся, що ослабило патріотичні сили. Радикальна партія Буковини не чинила належного впливу на суспільні процеси. Українські соціал-демократи були нечисленними, хоча й мали підтримку з боку краще організованих німецької, єврейської, польської частин Соціал-демократичної партії Буковини.

Напередодні Першої світової війни край відзначався розмаїттям українських культурно-освітніх, гімнастичних, наукових, фахових товариств, які проводили повсякденну роботу щодо національної самосвідомості населення. У краї діяло 154 сільські читальні, 117 січових організацій, 169 кас взаємодопомоги, 79 інших товариств.¹⁶ Було вироблено чимало прогресивних форм залучення селянства до національної роботи, згуртування його для відстоювання законних соціально-економічних, політичних, національно-культурних прав.

Українські політики доклали чимало зусиль для втілення в життя широкої програми реформ, які стосувалися політичних та соціальних проблем краю. Започатковані вони були ще *Вільнодумним союзом*, але тільки в останньому передвоєнному десятилітті їх було ухвалено остаточно. За безпосередньої участі українських депутатів ухвалено новий виборчий закон до сейму, новий статут громад і новий виборчий закон до органів громадського самоврядування, виборчий закон до Чернівецької міської ради, закон про вдосконалення системи оподаткування, про створення Крайового банку, про впорядкування платні учителям та дисциплінарний закон для них тощо. Ці закони мали прогресивний характер, сприяли ліквідації застарілих, середньовічних норм, засвідчували поступове просування краю шляхом до формування громадянського, демократичного суспільства. Вони посилювали вплив українських політичних сил на вирішення крайових проблем, відкривали можливості для дальшого зростання

¹⁶ Підраховано за: *Буковинський православний календар на рік звичайний 1914*, Чернівці 1913, 48-51.

національного руху. Порівняно з Галичиною, українські політики Буковини мали значно більший вплив на суспільні процеси краю.

Одним зі складних питань у національному русі українців Буковини стала боротьба за зрівняння прав у православної церкві краю. Було розроблено обґрунтовану програму вимог, яка в остаточному результаті повинна була забезпечити поділ буковинської архиєпархії на українську і румунську частини. Виконання програми означало б надання православним українцям національної автономії у церковних справах і припинило би конфлікти. Хоча цю програму не було втілено у життя повністю, напередодні Першої світової війни українці значно зміцнили свої позиції у церковних справах і досягли фактичного паритету в ній.

Розвиток національного руху, формування національної свідомості відбувалися непросто. Було чимало сумнівів, хибних кроків. Яскравим свідченням цього став москвофільський рух. У порівнянні з Галичиною буковинські москвофіли посідали значно слабші позиції. Після 1904 р. вони не мали депутатів у Буковинському сеймі й австрійському парламенті. Їхні товариства були малочисленими і не могли конкурувати з громадськими об'єднаннями національних сил. 1910 р. більшість москвофільських товариств були розгромлені австрійською владою як такі, що діяли всупереч своїм статутам.

Перед Першою світовою війною буковинські москвофіли перетворилися в невеличку групу фанатиків, які всі свої надії поклали виключно на Росію, одержуючи звідти матеріальну і моральну підтримку. Своєю діяльністю москвофіли завдавали тільки шкоду, поширюючи ілюзії про доброго російського царя та можливість поліпшення становища селян за допомогою добродійності з Росії. Москвофільство зазнало краху на Буковині, і це стало ще одним підтвердженням успішного розвитку національного руху українців краю, які поступово звільнялися від хибних уявлень про минуле і майбутнє українського народу.

Національний рух українців Буковини від самого початку розвивався у тісному зв'язку з національним рухом у Галичині та Наддніпрянській Україні. На початку ХХ ст. контакти значно поглиблювалися, переростаючи у постійну співпрацю в галузі культури, освіти, політики тощо. Спрямування на розвиток стосунків з іншими українськими землями підтримувала переважна більшість політиків, партій, національно-культурних товариств. На Буковині видавали газети і брошури Наддніпрянських партій. Сюди приїжджали видатні суспільно-політичні та культурні діячі з усієї України: Л. Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, М. Лисенко, М. Грушевський, В. Винниченко, Є. Чикаленко, І. Труш, Г. Хоткевич, М. Кропивницький, А. Бучма, Д. Антонович та багато інших.

Однак не можна ігнорувати і таке явище, як автохтонний рух на Буковині. Певний розвиток його був рецидивом старої відірваності краю, неправильного розуміння завдань національного руху. Автохтонний рух негативно впливав на суспільні процеси, паразитуючи на хибних уявленнях частини інтелігенції

про місцевий патріотизм. Переважна більшість політичних сил українства за-судила ці погляди як шкідливі для національної справи. Магістральний шлях розвитку національного руху українців краю визначало намагання поглиблювати стосунки з рештою українських земель.

Таким чином, за неповних 60 років національний рух українців Буковини пройшов притаманні національним рухам народів Центральної Європи етапи – культурно-етнографічний, пропагандистський, політичний. У передвоєнне десятиліття українство краю перетворилося у впливову політичну силу, яка за активністю й організованістю не поступалася іншим національним групам. Поступово утверджувалася думка про бажаність національно-культурної автономії для українців Буковини і Галичини, а в остаточному результаті – про необхідність створення незалежної Української держави. Усе це засвідчує, що розвиток національного руху відбувався успішно. Беззаперечними здобутками національного руху українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. стали такі:

- створення міцної ідейної основи національного руху, обґрунтування конкретних вимог у соціально-економічній, політичній та національно-культурній сферах;
- формування розгалуженої мережі політичних, національно-культурних товариств та інших добровільних організацій, через які до національного руху залучалися широкі верстви населення;
- розвиток видавничої справи; інтенсивне поширення періодичних та інших видань українською мовою, фонетичним правописом;
- відстоювання політичних і національно-культурних інтересів українства в австрійському парламенті та Буковинському сеймі; формування стійких конституційних переконань, утвердження парламентських методів боротьби;
- участь у розроблянні й утіленні в життя комплексу суспільно-політичних та економічних реформ, спрямованих на ліквідацію застарілих норм і порядків;
- утвердження національної освіти, системи навчання рідною мовою за українськими шкільними підручниками;
- створення партій та фахових товариств, які відстоювали інтереси окремих соціальних та політичних груп українців краю;
- поява цілої плеяди професійних суспільних діячів та політиків, які успішно використовували можливості австрійського законодавства для відстоювання національних прав українців;
- загальне зростання національної свідомості народних мас; успішне залучення до національного руху широких верств селянства, робітників, інтелігенції; перетворення українців краю в добре організовану спільноту,

яка знала свої права, усвідомлювала свої потреби та інтереси і вміла за них постояти.

Були, звичайно, й помилки та недогляди. Зокрема, такі: формалізм у діяльності багатьох товариств, відсутність достатньої координації дій між ними; низька активність чималої кількості освічених людей, інтелігентів, які могли би взяти на себе організаторські функції в національному русі; недостатня віра у власні сили, брак консолідаційних засад між національними партіями; відсутність міцної партії центру, яка би спромоглася об'єднати усіх національно небайдужих політичних діячів і не допускала б роздрібнення патріотичних сил; занадто гостре суперництво між окремими лідерами руху; надмірна віра в Австрію та в прихильне ставлення австрійської влади до українців тощо.

ABSTRACT

Establishing and Development of the Ukrainian National Movement in Bukovyna in the Second Half of the 19th and Early 20th Century: Dynamics, Periodization, Regional Specificity

Oleksandr Dobrzhanskyi

The paper analyzes some aspects of the Ukrainian national movement in Bukovyna in the second half of the 19th – early 20th century. It is proved that during this period the Ukrainian movement in Bukovyna was growing faster compared to Galicia, Transcarpathia, Naddniproshchyna (over Dnieper land of Ukraine). Four periods in the development of the Ukrainian movement were distinguished. It is noted that in general they are consistent with the stages of establishing and development of the national movements of the peoples of Central Europe, which did not have their statehood at that time. It is emphasized that significant progress in the deployment of the Ukrainian national movement in Bukovyna was caused by the peculiarity of political forces alignment in the region, which allowed the Ukrainian elite achieving their goals through constitutional methods of struggle.

Key words: Austria-Hungary, Bukovyna, the Ukrainian national movement, cultural and educational society, S. Smal-Stotsky, N. Vasil'ko.